

ממעמקים קראתיך ה'

מאמר זה מוקדש

לע"נ חיה רבקה שוורץ ע"ה

תושבת היישוב פדואל שנפטרה לאחר מחלה קשה והיא בת 37

מאמר זה נכתב לאחר פטירתה

הקדמה

הכאב, הכישלון, הצער, הייסורים והמוות, הם לצערנו חלק מחייו של האדם. בדרך כלל, התגובה הראשונה לכאב ולצער במקרים טרגיים, היא ייאוש, חידלון מעשייה ותחושה של איבוד כל רצון להמשך חיים ויצירה. שומעים אנו לא אחת את הביטוי: "כל עולמי חרב" כביטוי מיידי למקרה מצער שקורה לאדם. לעתים רואים אנו כיצד אנשים איבדו את חדות חייהם בעקבות מקרה מצער שהם עברו.

למרות זאת, בהלכה אנו לומדים על הדרכה מאוד מיוחדת שחז"ל מדריכים את התנהגותו של האדם במקרה של מפגש עם הצער והכאב. כך כותב השו"ע (או"ח רכב, יב): "חייב אדם לברך על הרעה בדעת שלימה ונפש חפצה כדרך שמברך בשמחה על הטוב". הדרכה זו דורשת הסבר והעמקה: מהיכן יכול האדם לשאוב כוחות כל כך מיוחדים, עד כדי כך שהוא יכול לברך על הרעה, ולא רק לברך, אלא תחושתו בזמן הברכה צריכה להיות "בדעת שלימה ונפש חפצה", כמו שהוא מברך על הטוב? וכי במלאך אנו עוסקים?

מנהג ידוע, שבזמן צרה ומצוקה פרטית או ציבורית, קוראים ומתפללים את פרק ק"ל בתהילים. נעמוד מעט על תוכנו של הפרק, ונסה בעזרתו להבין את הדרכתם של חז"ל בהלכה.

וכך אומר דוד המלך:

שיר המעלות, ממעמקים קראתיך ה'.
 אדני, שמעה בקולי, תהינה אוזניך קשובות לקול תחנוני.
 אם עוונות תשמר י-ה, אדני מי יעמוד.
 כי עמך הסליחה למען תיוורא.
 קיוויתי ה' קיוותה נפשי, ולדברו הוחלתי.
 נפשי לאדני, משמרים לבקר שמרים לבקר.
 יחל ישראל אל ה', כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות.
 והוא יפדה את ישראל מכל עוונתיו.

במזמור זה יש מספר שלבים בפניית האדם אל ה'.

א. "ממעמקים"

נקדים תחילה את דברי הרב קוק (מאמרי הראי"ה עמ' 463):
 הדרישה לקרבת א-להים טבועה בתוך כל המין האנושי. בכל נשמה יש התגעגעות
 ושאיפה להידבק למקור הטוב ולהיכלל בחיים הרוחניים העליונים.
 הרצון והצורך להיות קרוב לבורא עולם, אכן הוא צורך טבעי שיש לכל אדם, אך את
 הצורך הזה, למרות היותו טבעי, יש לעורר במעשה חיצוני הגורם לאדם לפנות אל בוראו.
 מה מעורר את הפנייה אל הקב"ה?

דוד המלך מתאר פנייה אל הבורא בלשון זה: "ממעמקים קראתיך ה'". מהי כוונתו במילה
 "ממעמקים"? ה'מצודת דוד' מבאר את הפסוק כך: "מתוך עומק הצרות קראתי לך ה'".
 כלומר - המ"ם של המילה "ממעמקים" אינה ביטוי של תיאור מקומו או מצבו של האדם,
 כאילו כתוב, ממקום שהוא "ממעמקים" קראתיך ה' (כמו מי שאומר 'מירושלים קראתיך
 ה'), ואז כוונת דוד המלך לומר שהפנייה אל הבורא היא מעומק הלב, כתיאור מקומה של
 הפנייה אל ה'. אלא יש כאן מ"ם ה'מתוך', כפי שתיאר זאת בעל מצודת דוד, "מתוך עומק
 הצרות", פירושם של דברים - בגלל הצרות הוא פונה אל הבורא. כלומר - אילולי המצב
 הקשה, לא היתה פנייה של האדם אל הבורא. הצרות הן הגורם המניע את האדם לפנייה
 עמוקה ומיוחדת אל הבורא.

מקור נוסף לפרשנות דומה של מ"ם ה'מתוך' אנו רואים באופן מיוחד אצל יונה הנביא.
 כשיונה הנביא נבלע בבטנו של הדג, רק לאחר שלושה ימים ושלושה לילות הוא פונה
 בתפילה אל הקב"ה. וכך אומר הכתוב (יונה ב): "ויתפלל יונה אל ה' אלוהיו ממעי הדגה
 ויאמר קראתי מצרה לי אל ה' ויענני". המדרש מבאר, שהצרה היא זו שגרמה ליונה הנביא
 לשאת תפילה לבורא עולם. וכך מתאר המדרש את תהליך תפילתו של יונה (אוצר המדרשים

עמי ריז ד"ה ויהי דבר ה':

והיה יונה שלשה ימים ושלושה לילות במעי הדג ולא התפלל. אמר הקב"ה: אני הרחבתי לו מקום במעי דג זכר כדי שלא יצטער, והוא אינו מתפלל?! אני מזמין לו דגה מעוברת שס"ה אלפים רבבות דגים קטנים כדי שיצטער ויתפלל לפני... כיון שנכנס לתוך מעיה היה מצטער בצער גדול מתוך הטינוף ומתוך זוהמתה של דגה, מיד כיון ליבו לתפילה לפני הקב"ה...

הרד"ק בפירושו מבאר את המילה "ממעיי" כגורם לתפילתו של יונה. וכך הוא כותב: ומי"ם 'ממעיי' אינה במקום ביי"ת אלא רצה לומר כי מתוך הצרה התפלל. וכן: "מבטן שאול שיוועתי", "ממעמקים קראתיך ה'", "מן המצר קראתי י-ה".
אנו רואים בצורה ברורה ומפורשת שאכן המילה "ממעמקים" מתארת פנייה מאוד עמוקה ורגשית של האדם אל הבורא, אך הגורם המניע לתפילה זו אינו האדם עצמו אלא צרות חיצוניות הדוחפות את האדם להתפלל לבוראו.

האם אכן תפילת דוד אל הבורא נובעת רק בגלל הצרות הפוגעות אותו? מה מעמדה של תפילה זו?

הזוהר הקדוש שואל שאלות אלה, ומבאר שאצל דוד אנו רואים שני סוגי תפילה. יש תפילה שעליה אומר דוד "בכל לבי" ויש תפילה שהיא "ממעמקים".
וכך כותב הזוהר (בשלח ח"ב סג, ב):

ומי אמר דוד הכי? והא כתיב: "בכל לבי דרשתיך". ודא קרא, מאי בעי "ממעמקים"?
מבאר פירוש הסולם את לשון הזוהר כך:
וכי אמר דוד כך, והרי כתוב: "בכל לבי דרשתיך". ומקרא זה די להתפלל בכל לב,
ולמה צריך "ממעמקים"?
עונה על זה הזוהר ואומר:

...כל בר נש דבעי בעותיה קמי מלכא בעו לכוונא דעתא ורעותא מעיקרא דכל עקרין לאמשכא ברכאן מעמקא דבירא, בגין דנגיד ברכאן ממבועא דכלא.
בפירוש הסולם מבאר כך את דברי הזוהר:

כל אדם שמבקש בקשתו לפני המלך צריך שיכוון דעתו ורצונו לשורש השורשים להמשיך ברכות מעומק הבור, כדי שיזלו ברכות ממעיין של כל.
מהסבר זה של הזוהר אנו מבינים שאכן יש שני מצבים של תפילה. אך דווקא התפילה הנובעת מתוך ה"ממעמקים" היא התפילה העמוקה יותר, השורשית יותר, ואפילו יותר מהתפילה "בכל לבי". כיצד יש להבין זאת?
המשך דברי המשורר מתארים את השפעתה של תפילה "ממעמקים" על המתפלל, הבנה של המשך דברי דוד המלך תבאר לנו את ייחודה של התפילה.

ב. "שמעה בקולי"

כפי שהסברנו לעיל, הצרות והדוחק גורמות לאדם לפנות אל הקב"ה. מצבו הקשה של המתפלל מביאו לבקש שתי בקשות, שהן פועל יוצא לקושי העצום בו מצוי המתפלל. הבקשה האחת היא הקשבה מלאה: "אדני שמעה בקולי, תהיינה אוזניך קשבות לקול תחנוני". האדם בצרתו פונה אל מי שהוא מאמין שאכן הוא יאזין, יקשיב, יבין את עומק בקשותיו, יבין את כל רגשותיו המיוחדים. אין הוא מבקש שינוי של צרותיו, אלא הקשבה. כי עצם ההקשבה על ידי הבורא למצבו הקשה, כבר מפיח בו רוח של תקווה וחיים.

ו. פובנה של השמיעה

לשמיעה ישנן משמעויות שונות. רש"י (בראשית לז, כז), בפירושו לפסוק: "לכו ונמכרו לישמעאלים וידינו אל תהי בו... וישמעו אחיו", מתייחס לתרגום אונקלוס שתרגם את המילה "וישמעו" במילה "וקבילו". על כך כותב רש"י שיש שני סוגי שמיעה: יש שמיעה שהיא קבלה (= ציות) ויש שמיעה שהיא שמיעת האוזן (= ציות). שמיעה של קבלת הדברים - כגון: "וישמע יעקב אל אביו", "נעשה ונשמע", שמיעה זו גורמת לעשייה הבאה אחר כך. שמיעה שהיא שמיעת האוזן בלבד כגון: "וישמעו את קול אלוקים מתהלך בגן", "ורבקה שומעת", "וישמע ישראל", "שמעת את תלונות", זו שמיעה סתמית שאין בו יותר משמיעת האוזן ואין כל מעשה מיוחד אחריה. בכל המקרים האלה מתרגם האונקלוס ושמעו, ושמעה, ושמע.

הגר"א - בפירושו על הפסוק: "שמעו בניס מוסר אב..." (משלי ד, א) - מרחיב יותר, וכותב שיש שלושה מובנים לשמיעה:

- א. לשון קבלה, כמו "השומע ישמע והחדל יחדל" וכן "והיה אם שמוע תשמע".
- ב. לשון הבנה, כמו "שומעים אנחנו", כלומר מבינים מה שאתה אומר.
- ג. לשון הקשבה, שמשמעותה היא גם כן שמיעה, אבל בהטיית אוזן בכדי להבין. המשמעות של ההקשבה, כפי שכתב הגר"א, היא מתאימה יותר להבנת הפסוק האומר, "שמעה בקולי", כפי שהמשכו מעיד על תחילתו, "תהיה אוזניך קשבות לכל תחנוני". הפונה אל הקב"ה מבקש שמיעה מעמיקה מיוחדת ומבינה לצרותיו.

ג. "לשמע בקול ה'

יתירה מזאת. בלשון ימינו, "לשמע בקולי" - פירושו: לציית ולבצע את מה שנאמר. אולם לא זו משמעות הביטוי בלשונה של התורה.

דוגמא לדבר נוכל למצוא בפרשת התשובה, פרשת נצבים (דברים ל). השלב הראשון של התשובה הוא "ושבת עד ה' א-להיך ושמעת בקולו" (שם פס' ב). לאחר מכן באה מילת הלב (פס' ו). ולאחר מכן בא שלב נוסף של תשובה: "ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית

את כל מצוותיו...". אם 'לשמוע בקול' פירושו: לציית - הרי קיום המצוות כבר כלול בשלב הראשון של התשובה. ואיזה מקום נותר לקיום המצוות בשלב השני? חייבים אנו לומר ש"ושמעת בקולו" - אין לו פירוש מעשי-יישומי, אלא הקשבה כשלעצמה. (ואכן הנצי"ב מפרש על אתר את השמיעה הזאת בהוראה של לימוד תורה).

כמו כן נאמר בפרשת כי-תבא (דברים כו, יז): "את ה' האמרת היום להיות לך לא-להים וללכת בדרכיו ולשמור חוקיו ומצוותיו ומשפטיו ולשמוע בקולו". אם השמיעה בקול ה' היא ציות המתבטא בקיום כל המצוות, לא היה צורך להזכיר גם את השמיעה בקולו וגם את עשיית מצוותיו, וודאי שלא היה לכך מקום לאחר שמירת החוקים, המצוות והמשפטים. אף כאן עלינו לומר כי יכול אדם מישראל לבחור את ה' א-להיו, ללכת בדרכיו, לשמור את חוקיו את מצוותיו ואת משפטיו - אך לא 'לשמוע בקולו'. כי השמיעה בקול ה' היא משהו שמעבר לצייתנות ומעבר לקיום הפורמלי היבש של המצוות. ואף כאן עלינו לומר כי השמיעה בקול' - פירושה הקשבה והפנמה של מסרים ותכנים; דבר שהוא מעבר לעצם קיומן של המצוות. (ואף כאן, אור החיים והנצי"ב מפרשים את השמיעה בקולו' בהוראה של לימוד תורה).

על הבנה זו עומד הנצי"ב בפירושו לספר בראשית (כא, יב), בפירושו לדבר ה' לאברהם "כל אשר תאמר אליך שרה - שמע בקולה":

ולא אמר 'שמע לקולה', שמשמעות שיעשה כדבריה, כלשון המקרא לעיל (טז, ב): "וישמע אברם לקול שרי". אבל 'בקולה' - משמעו **שידקדק ויתבונן בדבריה**, ועי' מש"כ בסי' דברים (ל, ב) הכרח לזו הכוונה¹.

ולפיכך גם "שמעה בקולו" - אין פירושו ציפייה לכך שהקב"ה יציית לאדם המבקש לתת לו הנחיות, כביכול, אלא הקשבה והפנמה, התייחסות שמכוחה מוכן האדם לקבל כל תשובה שהיא.

ג. "כי עמך הסליחה"

הבקשה השנייה היא סליחה. "אם עוונות תשמר י-ה, אדני מי יעמד. כי עמך הסליחה למען תיורא". יודע האדם בלבו פנימה גם כאשר הוא מצטער על חטאיו, שהוא לא יכול להינקות

1. הערת העורך (ע. א.): וכן פירש הנצי"ב בעוד כמה מקומות: בדברי רבקה ליעקב, כשהורתה לו ללכת אל יצחק ולקבל את הברכות, "אך שמע בקולי ולך קח ליי" (בראשית כו, יג) מפרש הנצי"ב: "ולא אמרה 'לקולי' אלא 'בקולי', דמשמעו - תתבונן בדברי, ותדע כי ברוח הקודש הנני מדבר וידע אני שיצליח הענין. וכן - שמות (יט, ה); דברים (כו, י; כח, א) ועוד.

מכל עוונותיו ומכל חטאיו. לכן מבטל האדם את עצמו כליל כלפי הבורא ומבקש את סליחתו המלאה של הקב"ה, כי רק הקב"ה יכול לנקות אותו מחטאיו. "כי עמד הסליחה".

ד. סיכום ביניים

עד כאן ראינו שני שלבים המקרבים את האדם אל הבורא: בשלב ראשון - הצרה היא זו שהניעה את האדם וגרמה לו לפנות אל הבורא לבקש את הקשבתו. בשלב שני - הפונה אל הבורא מבין שאין הוא יכול להיטהר באופן מוחלט מהחטא ללא עזרתו של הבורא הגורם למחילה סופית של החטא. אם כן למדנו שהתפילה והפנייה אל הבורא אינה נובעת בגלל רצונו של האדם, אלא הצרה שהביא עליו ה' גרמה לו לתפילה. כמו כן, בהמשך, התיקון השלם מהחטא אינו אפשרי רק על ידי האדם אלא הוא תלוי בבורא. עתה מתאר דוד המלך את התוצאה של מהלך זה. מי שהצרות גרמו לו לקרוא לבוראו מעומק לבו ולהחזיר אותו בתשובה - עובר מהפך יסודי וחשוב בנפשו, המרומם אותו לתשוקה גדולה של רצון התקשרות אל בורא עולם ללא צורך לקריאה "ממעמקים". לא המניע החיצוני גורם לו להתקשרות לבורא.

ה. קיוויתי ה'

"קיוויתי ה' קיוותה נפשי ולדברו הוחלתי" - הפנייה מעתה אל הבורא היא פנייה פנימית, מתוך רצונו העצמי של האדם. אין הוא צריך את הייסורים כדי לפנות אל הבורא, אלא הוא מעצמו, מכוח עבודתו הפנימית העמוקה, מתוך ההכרה בגדולתו של הקב"ה, הוא דורש, הוא מחפש כל קרבה א-להית, כל דבר א-להי. ההתקשרות אל בורא העולם היא התקשרות מתמדת. כך הסביר הימצודת דודי את הכפילות בפסוק "קיוויתי", "קיוותה" - "כפל הדבר להתמדתו". מעתה האדם אינו נצרך לצרה ולמצוקה שהם אלה שהביאו אותו לקרבת א-להים, אלא: "נפשי לאדני משמרים לבקר שמרים לבקר" כפי שמבאר האבן עזרא: "קיוותה (נפשי) לה' יותר משומרי החומות לבוקר".

פנייה מתמדת זו של האדם אל בוראו היא תפילה מיוחדת ורצון התקרבות אל הבורא, כי היא מביעה בשאיפתה אל הקב"ה את כל עולמו של האדם, עד כדי כך שגם ברגעים של הקושי, הצער והכאב, אומר האדם: "קיוותה נפשי ולדברו הוחלתי". הוא חש את המעלה הרוחנית המיוחדת שהוא התעלה בגלל הצרה ומתוכה, כפי שהסברנו לעיל, ועתה הוא חש עולם חדש שנבנה בנפשו פנימה. עולם חדש זה מתמיד עתה באישיותו. האדם מרגיש שהנה המשבר שאירע לו, לא רק שלא הפסיק אצלו את החיים היצירתיים הקודמים, אלא להיפך - בנה בקרבו עולם חדש, כולל יותר ומיוחד יותר ממה שהיה לו קודם, הוא מחובר

עתה "למעין של כל" (זוהר לעיל), היכול להפיק תועלת מיוחדת חיובית גם מרגעי משבר.

עתה יכולים אנו להבין את ההלכה האומרת: "חייב אדם לברך על הרעה בדעת שלימה ובנפש חפצה כדרך שמברך בשמחה על הטוב". על פי ההסבר לעיל אפשר להבין שאכן חז"ל מכונים אותנו להבנה, שלא ליפול ולהישבר מרעה הפוקדת את האדם, אלא להפך, להכיר ולהבין שביכולתו של האדם להפיק תועלת מיוחדת ולהוציא לפועל כוחות חדשים שלא היו לו קודם. קודם לא היה ביכולתו של האדם לפנות לבורא, כי הוא לא חש את הצורך לכך, רק הייסורים הם שגרמו לו להתפלל אל בוראו. אך עתה ביכולתו לפנות לבוראו באופן מתמיד. על חידוש מיוחד זה שקורה בזמן הרעה אומרים לנו חז"ל שצריך לברך "בדעת שלימה ובנפש חפצה".

ו. יחל ישראל

"יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות" - לאחר שהאדם הפרטי כבר פונה ומייחל אל הבורא מתוך השאיפה הפנימית שלו, ואכן היא זו שפועלת מאוד עמוק אצלו לתחושה קבועה של קרבה א-להית, שאיפה זו הולכת ומתחזקת אצלו, עד כדי כך שהוא חש את עצמו חזק באמונתו ויכול הוא לפנות אל כל ישראל. "יחל ישראל אל ה'". הפנייה האנושית הזו אל הבורא אינה צריכה להישאר רק נחלת הפרט אלא כל עם ישראל צריך לגלות את תכונתו וסגולתו המיוחדת בפנייה מתמדת אל הבורא ללא תלות בייסורים, אלא צריכה להיות שאיפה עמוקה הנובעת מתוך הכרה וידיעה בגדולתו יתברך.

סוף דבר

הכאב, הייסורים והצער הם אחד הכלים המיוחדים שנתן לנו בורא העולם כדי שבעזרתם נוכל להתרומם לדרגה נוספת אל תחושת הצימאון הרוחני להתקרבות האדם אל בוראו. מהלך נפשי זה מתואר על ידי נעים זמירות ישראל בפרק שנוהגים לאומרו בעת צרה ומצוקה פרטית או לאומית.

כמובן שאין אנו רוצים ואין אנו מצפים לייסורים כדי לחוש את ההתקרבות העמוקה שלנו אל הבורא, אלא אנו מעדיפים את ההתקרבות אל הבורא ללא הייסורים. אך אם הם כבר מגיעים ללא רצוננו מלמדים אותנו חז"ל כיצד להתמודד אתם.

את הרעיון הזה מבטאת הגמרא במסכת ברכות (ה, ב):

רבי יוחנן חלש, על לגביה רבי חנינא. אמר לו (ר' חנינא לר' יוחנן): חביבין עליך יסורין? אמר ליה (ר' יוחנן): לא הן ולא שכרן. אמר ליה (ר' חנינא): הב לי ידך. יהיב ליה ידיה ואוקמיה.

הרב קוק זצ"ל (עין אי"ה שם) מבאר כך:

ראוי להבין בדברי קדשם באמרם "לא הן ולא שכרן". שלא אמרו זה חלילה כמבעטים בייסורין. אלא תוכן הדבר, לפי שתכלית ייסורין של אהבה הוא, ומי שהקב"ה רוצה לזכות אותו להתעלות ולהתרומם יותר ממצבו הטבעי העכשווי, הוא מדכא אותו בייסורין כדי שעל ידי הזיכוך יזכה לאותם המעלות שאינם לפי טבעו...

זוהי דרך התעלות הנגרמת מחמת הייסורין, ולא מהאדם עצמו. אין זו התעלות האדם במלוא יכולתו. אך מוסיף הרב וכותב:

אבל הצדיקים הגדולים עבדי ה' באמת ובתמים, אינם רוצים בשום מעלה ויתרון כלל, כי אם מגמתם לעבוד את ה' יתברך עבודת עבד, ואפילו מתנה של השגה גדולה אינם רוצים כי אם לזכות ביגיעתם בתורה, מפני שזו היא עבודת ה' יתברך. לכן אומרים הצדיקים על הייסורין "לא הן ולא שכרן". אין הם רוצים לזכות בהתעלות ובהתקרבות לבורא על ידי הייסורין, אלא הם רוצים את הקרבה אל הבורא מתוך היגיעה והעמל האישי שלהם שיהיה עמוק יותר וחזק יותר מהייסורין.

יהי רצון שאכן נדע להתרומם לקדושתו יתברך, מתוך עיסוק ועמל של לימוד בתורה. אך אם חלילה לא נזכה לכך, יהיה לכולנו את הכוח גם בזמן מבחן, לדעת להוסיף חיזוק ותושייה, אמונה וביטחון.

